

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Олег Миколайович ОМЕЛЬЧУК,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
ректор Хмельницького університету управління та права,
info@univer.km.ua

УДК 340.12

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ

Філософсько-правове розуміння поведінки людини осмислено через призму формування та розвитку філософсько-правової думки, в контексті різних інтерпретацій поведінки людини, з урахуванням історичних особливостей еволюції права. Виявлено, що на різних етапах історичного розвитку суспільство в особливий спосіб підходило до регламентації поведінки людини, закріплюючи його в соціальних, зокрема правових, нормах. Різні соціально-економічні формації використовували різні соціальні норми в конкретних історичних умовах, які відповідали тогочасному соціальному, культурному, духовному та економічному розвитку людини і суспільства. Суспільство створювало соціальні норми як засіб для впорядкування, врегулювання та оцінки поведінки людини. Соціальні норми відображали і продовжують відображати відносини взаємодії та взаємозалежності між людьми, репрезентовані таким чином, що вчиняють безпосередній вплив на їх поведінку. Аналіз філософсько-правових поглядів, соціальних і правових норм різних суспільств, а також дослідження специфіки соціальних систем дозволив виявити особливості філософського тлумачення поведінки людини на різних етапах розвитку суспільства, а також засобів її регулювання.

Генеza концепції поведінки людини розглядається через призму лінійного підходу як послідовність етапів історичного розвитку, які зумовлюються

об'єктивними законами та умовами суспільного розвитку, а також соціальними та особистісними цінностями людини. Поведінка людини розглядається як зовнішньооб'єктивований прояв особистісних цінностей людини, які ґрунтуються на домінуючих у суспільстві соціальних цінностях та інтеріоризовані людиною у процесі соціалізації. Видовим явищем щодо неї є правова поведінка людини — зовнішньооб'єктивований прояв особистісних цінностей людини, які ґрунтуються на домінуючих у суспільстві правових цінностях і нормах та забезпечуються державним примусом.

Ключові слова: поведінка людини, правова поведінка людини, природне право, мораль, позитивне право, соціальні цінності, правові цінності, цінності людини.

Філософські уявлення про характер, особливості, мотиви та причини поведінки людей сягають Стародавньої Індії та Китаю, хоча вже в доісторичні часи люди створювали уявлення про світ і сили, які правлять цим світом і людиною. Про існування таких поглядів та уявлень свідчать матеріальні залишки найдавніших культур, археологічні знахідки, хоча примітивний спосіб виробництва та найстаріші форми організації суспільства залишили лише непрямі свідчення цього.

На сьогодні немає відповіді на питання: коли людина відчула необхідність свідомо контролювати свою поведінку? Висловлюються припущення, що об'єктивні умови існування первісного суспільства створили жорстку детермінацію поведінки, що не допускає відхилень: дії, вчинки окремої людини зумовлювались колективною волею та природними потребами [1, с. 5]. Превалює думка, що перші моральні норми проявлялися в табу. Вони були засобами стримування тваринного в людині і корегували її поведінку. Порушник табу почувався відповідальним за свою поведінку, оскільки первісна людина не відрізняла себе від інших, а її самосвідомість проявлялася як групова самосвідомість. Страх перед невідомим у той час поставав одним із мотивів відповідальної поведінки, детермінованої відносинами людини і суспільства. Її формування пов'язане з розвитком людини як соціальної істоти, в умовах суспільних відносин, коли поведінка людини набуває суспільної значущості й тому врегульовується соціальними нормами [2].

Сучасне філософське осмислення поведінки людини наявне у працях В. С. Афанасьєва, Я. І. Гишинського, А. Г. Здравомислова, Е. М. Коржевого, Н. Ф. Наумової, Г. В. Осіпова, Ж. Т. Тощенко, С. Ф. Фролова, В. М. Шепеля, В. А. Ядова та ін. Правова поведінка людини стала предметом дослідження, починаючи з 60-х років минулого сторіччя, однак вивчення проводились у межах однієї із її форм: правомірної чи протиправної (девіантної) поведінки. Загальне теоретичне та філософсько-правове підґрунтя проведених досліджень було напрацьоване такими вченими, як: С. С. Алексєєв, В. К. Бабаєв, С. Н. Братусь, А. М. Васильєв, В. К. Гришук, Т. З. Гарасимів, В. М. Горшенєв,

Д. А. Керимов, М. І. Козюбра, В. Н. Кудрявцев, В. В. Лазарев, П. Е. Недбайло, В. С. Нерсисянц, А. С. Піголкін, П. М. Рабінович, І. О. Самощенко, Ю. А. Тихомиров, В. А. Туманов, А. Ф. Черданцев, Л. С. Явіч та ін.

На сьогодні є загальноприйнятим, що історичному процесові властиві цикли, фази, типи та характери соціальних організмів, існує два підходи до класифікації концепцій історії:

— *цивілізаційний*, у рамках якого історичний процес розглядається як складна конфігурація співіснуючих, або постійно змінюючих одна одну в часі цивілізацій і культур. Загальний принцип такого підходу полягає в постійній повторюваності римічності та циклічності історичного процесу;

— *хронологічний (монохронний)*, де об'єктом дослідження є історичні епохи у хронологічній послідовності. Це лінійні концепції розвитку історії, де історія людства розглядається як єдина історія магістрального і універсального розвитку, з єдиними тенденціями та закономірностями [3, с. 26–49].

Представники цивілізаційного або циклічного підходу (М. Я. Данилевський, К. Леонт'єв, О. Шпенглер, А. Тойнбі) розглядали різноманітні культури як самодостатні організми, життєвий цикл яких розгортається відповідно до внутрішніх законів розвитку. Відповідно до такого погляду кожна культура переживає народження, зростання, розквіт та смерть, яка настає в результаті розпаду цільових причин її розвитку. Так, М. Я. Данилевський вважав, що основу культури становить етнічний чинник. Культури не можуть впливати одна на одну, тобто він заперечував можливість культурної дифузії, водночас культурний процес уявлявся йому достатньо динамічним. Наполягаючи на циклічності в розвитку культур, М. Я. Данилевський не заперечує й чинник лінійної еволюції, стверджуючи стадіальність у розвитку культур: спочатку виникли автохтонні культури, а потім «одноосновні» та «багатоосновні» типи культур, наприклад, германо-романський [4, с. 478].

О. Шпенглер стверджує, що людство має певний темп і тривалість життя, при чому снують різні форми культури, кожна з яких має власну ідею, життя і смерть. Русійною силою змін є душа культури, котра вирізняється, справджує себе, реалізуючи свої потенції, а потім вмирає. Мета розвитку й існування культури становить боротьбу «проти зовнішніх сил хаосу та внутрішньої несвідомості, де причаїлися ці сили», але коли ця мета досягається, культура вмирає, трансформуючись у цивілізацію. Цивілізація розглядається філософом як застигла культура, що перешкоджає розвитку нових, молодих і життєздатних культур, нав'язуючи їм застарілі форми. О. Шпенглер не вказує чинники, що визначають тривалість життя культури, неминучість її згасання й занепаду [5].

А. Тойнбі також дотримувався ідеї локального розвитку культур, спираючись на фактор релігійної належності. Русійною силою розвитку він називає виклики, на які кожна культура й цивілізація дає від-

повідь або гинучи або переживаючи розквіт. Тобто зовнішні виклики спонукають до певних змін, але не завжди ці зміни набувають форми адаптивної відповіді. Філософ роз'єднує також поняття «технічний прогрес» і «розвиток» цивілізацій. На його думку, цивілізація існує завдяки постійним зусиллям людини, котра і є «агентом» змін [6].

Лінійний підхід, який застосований у нашому дослідженні, у філософії розробляв німецький філософ Карл Ясперс, який підкреслював спільність історії, що задається вступом дримаючих» суспільств до «осьового часу», який проливає світло на всю історію людства, причому таким чином, що вимальовується дещо, подібне структурі світової історії. Водночас «осьовий час свідчить про зникнення великих культур давнини, що існували тисячоліттями. Він розчиняє їх, вбирає їх у себе — незалежно від того, чи є носієм нового народ стародавньої культури чи інші народи». К. Ясперс визнає, що для багатьох народів, які перебувають на рівні «природного» існування, зіткнення із осьовим часом означало вимирання. Джерелом руху є активність меншості, яка веде за собою решту людей. Отже, за К. Ясперсом, історія — «це постійне і наполегливе просування вперед окремих людей». В умовах доби збурень і протиріч народжується особистість, а неперервне спілкування людей сприяє духовному поступу. Цей поступ стає основою тих змін, які охопили життя народів, що сприйняли ідеї «осьового часу». Водночас людська маса перешкоджає розвитку («паралізує всі поривання»), і цим можна пояснити неоднозначний і невизначений хід історичних подій [7].

З розвитком цивілізації почали вироблятися формальні механізми забезпечення впорядкованої, культурно-правової, надситуативної поведінки, а не заснованої на милості певної особи, ідеї або добрій волі. Така поведінка відбивала соціальне, громадянське мислення, яке блокувало енергію зла у стосунках і спрямовувало до цивілізованих суспільних відносин [8]. Подальший розвиток суспільства зумовив розширення знань про ті закономірності, які впливають на людину і її поведінку. Цьому сприяли виникнення і розвиток писемності, хоча найдавніші письмові пам'ятки не містять цілісних філософських систем, у них не відображені онтологічні та гносеологічні проблеми.

Розвиток філософських уявлень про поведінку людини не був би повним і зрозумілим без дослідження спадщини найдавніших цивілізацій Стародавнього світу, яка мала в історії людства виняткову роль, яку визначають як осьовий час або вісь історії. «Осьовий час» — це філософсько-історична категорія, введена К. Ясперсом як засіб осмислення єдності історії, яка є однією із найбільш головних у сучасній історичній думці. Роздуми К. Ясперса про історію органічно вплетені в загальний контекст його екзистенціальної філософії і покликані сприяти поглибленню усвідомлення сучасності. Людина розглядається під таким кутом зору, як історична істота, а сама історія припускає сенс, що пронизує час, забезпечує свідомість поведінки людини. Хоча сучасність ставить під питання наявність вищого сенсу в історії, зважаючи на те, що колишні святині мали локальне значення і не в змо-

зі забезпечити духовну єдність усього людства, яка необхідна в умовах глобалізації громадського життя. Питання про смислову єдність усієї історії, без якої вона розсипається на незв'язний набір подій, ставиться К. Ясперсом передусім як питання про можливість осмисленої поведінки людини в сучасному світі. Проте витоки й мета історії, що об'єднують людство в єдине ціле, достовірно невідомі, а її єдність є предметом «філософської віри», відмінної від релігійної своєю конфесійною нейтральністю і наявністю раціонального обґрунтування. Як емпіричне втілення тієї ідеальної осі, навколо якої розгортається історія усього людства, К. Ясперсом вказується осьовий час — період приблизно з 800 по 200 до н.е., коли в різних регіонах паралельно виникають потужні духовні рухи, пов'язані в Китаї, передусім, з діяльністю Конфуція і Лао-цзи, в Індії — мислителів Упанішад і Будди, в Греції — філософів і трагіків. Незважаючи на локальну своєрідність цих процесів, це був, по суті, єдиний духовний рух, що має значення для усього людства і сформував той тип людини, яка існує донині [9, с. 32].

Найважливішою характеристикою осьового часу К. Ясперс вважав прорив міфологічного світогляду, коли первинні засади життя починають коливатися, людина усвідомлює крижкість свого буття; виникають релігії порятунки, пов'язані з ідеєю трансцендентного єдиного Бога. Боротьба проти міфу ведеться і з боку раціонально поясненого досвіду: несвідомо прийняті раніше переконання стають предметом критичної уваги, починається духовна боротьба, в ході якої кожен намагається переконати іншого, обґрунтувавши свої ідеї. Осьовий час є кінцем безпосереднього ставлення людини до світу і до самої себе, вона вже не замкнута в собі й тому відкрита для нових безмежних можливостей. К. Ясперс ставить питання про смертність, про трагічну провину, що зростають в одне загальне питання — про сенс людського існування, який перестає бути самоочевидною даністю. Узагальнено всі ці зміни в людському бутті філософ називає одухотворенням, з якого бере свій початок загальна історія людства. Спочатку осьовий час обмежений в географічному відношенні, але поступово стає всеосяжним. Здобутками осьового часу, за К. Ясперсом, людство живе і сьогодні, оскільки кожен його новий підйом супроводжується актуалізацією досвіду осьової епохи [10].

При цьому К. Ясперс зауважує, що ніхто не дає переконливого пояснення фактові осьового часу, та й сам філософ не бачить шляхів такого пояснення. «Фактичні обставини триразової появи осьового часу близькі до дива, справді адекватне пояснення, як ми бачили, перебуває поза межами наших можливостей. Прихований смисл цих фактів взагалі не можна виявити емпірично, як десь кимось встановлений смисл. Постановка цього питання показує тільки, що ми робимо з цими фактами, що вони для нас означають. І якщо в наші висновки закрадаються звороти, які дають змогу начебто припустити, що ми маємо на увазі наявність якогось плану провидіння, то насправді це тільки символи» [9, с. 48].

Так, перші раціональні спроби пояснити поведінку людини як шлях звільнення від карми, з'являються у філософії Стародавньої Індії, зокрема в ортодоксальних та неортодоксальних школах та системах індійської філософії. У філософії Стародавнього Китаю велика увага приділялася з'ясуванню таких засад поведінки людини, як гуманність, покірність, дотримання ритуалу, про що свідчать праці китайських філософів: Гуан Джун, Конфуцій, Лао-Цзи, Мен-Цзи, Мо-Ді, Сюнь Куан, Хань Фей, Чжуан-Цзи, Шень Бухай та ін.

Китайська філософія створила самобутнє уявлення про людину і світ, яке пов'язане з обожнюванням неба, землі та всієї природи як середовища людського існування. Китайська міфологія сягає другого тисячоліття до н. е. З міфу виділився принцип, який правив світом і передавався словом «небо» (тянь), при цьому вся природа визнавалася одухотвореною, а кожна річ, місце і явище мали своїх демонів [11, с. 112]. Духи могли відкрити людині майбутнє, впливали на діяльність і поведінку людей. Поряд з цим мир, спокій і справедливість розглядалися похідними від ідеї «золотої середини» — найвищого принципу людської поведінки. З цього принципу випливали вимоги уникнення крайнощів, а також принцип «жень» — людинолюбство і любов між людьми, виконання обов'язку й ритуалу.

Розвиток розуміння поведінки людини як поєднання свободи й відповідальності відображений у філософії Античності, зокрема у працях Аристотеля, Геракліта, Гомера, Демокрита, Епікура, Піфагора, Платона, Сократа, Цицерона та ін.

Культура Стародавньої Греції демонструвала змагальність і підпорядкованість поведінки людини нормам звичаєвого права. Феномен змагання припускав, що його учасники — суб'єкти рівних прав, одного соціального статусу, які належать до єдиної соціальної спільності — світу еллінів. В умовах здійснення принципу формальної рівності впливати на прийняття рішення з обговорюваного питання можна було тільки одним способом — логічністю й аргументованістю доказів. Юридична рівність блокувала економічну нерівність громадян, забезпечувала оптимальну міру упорядкованості суспільних відносин. На сторожі правопорядку стояла богиня правосуддя — Діке, яка забороняла поведінку, що суперечила принципу рівності прав і обов'язків. Злочин проти громадянина дорівнював злочину проти держави, тому суб'єктом відплати виступала держава. Людина сприймалася як істота суперечлива, в основі поведінки якої — два начала: аполлонічне — творче (від імені бога Аполлона — організатора цивілізованого життя) та діоністичне — деструктивне, руйнівне (від імені бога Діоніса — покровителя виноробства й оргій). Відповідно за міфологемою аполлонічного начала розумілися порядок і гармонія, мораль і право, правомірна поведінка; за міфологемою діоніського — хаос, руйнування, девіантна поведінка, злочини. Оскільки протиборство порядку і хаосу є універсальним, то вони приймалися як онтологічне начало буття, в якому єдність і боротьба протилежностей заявляють про себе як джерело розвитку [12, с. 106].

Поведінка людини у добу Середньовіччя досліджувалась через поєднання віри та розуму у працях Августина Аврелія, Бернара Клервського, Іоана Златоуста, Іоанна Дунса Скота, Іоанна Скота Єріугени, Петра Даміані, Псевдо-Афанасія Александрійського, Тертуліана, Томи Аквінського та ін.

Християнство внесло істотні зміни в суспільну мораль і практику, оскільки пропонувало Бога, який жертвував себе заради них замість того, щоб люди жертвували собою заради богів. Християнство створювало інституції, які засновувалися з низів добровільно, поза політичною владою і які збалансовували різноманітні суспільні інтереси. Створення єдиної церковної організації людей і релігійних громад духовно об'єднало Європу, тому в період Середньовіччя люди почали зіставляти себе не за географічною приналежністю, а бачили себе частиною християнської спільноти. Хоча церква застосовувала не виправдану жорстокість, релігійні війни та інквізицію, проте слід погодитись з тим, що немає «достатніх підстав вважати, що поза християнським одкровенням люди Середньовіччя були б лагіднішими і милосерднішими. Справи творять не лише святі, а здебільшого реальні, земні люди в міру власного сприйняття і розуміння. Християнське світосприйняття зорієнтувало людину на вартість добровільної і самостійної поведінки, що її потребувала нова релігійна громада і монастирське самоврядування. То була передусім людина з дієвою духовною самодисципліною» [13, с. 39].

Гуманістичні уявлення про поведінку людини у філософії епохи Відродження трапляються у працях Данте Аліґ'єрі, Джаноццо Манетті, Леонардо Бруні, Лоренцо Валла, Миколи Кузанського, Марсіліо Фічіно, Піко де Мірандоли, П'єтро Помпонацці, Ніколло Макіавеллі, Еразм Ротердамський, Вернардіно Телезіо, Гуто Гроція, Мішеля Монтеня та ін. Антропоцентризм як основна ознака в розумінні поведінки людини в українській філософії епохи Відродження вбачаємо у працях таких філософів, як: Іван Вишенський, Віталій з Дубна, Йов Княгиницький, Желіз, Юрій Рогатинець, Кирило Транквіліон-Ставровецький, Касіян Сакович, Стефан і Лаврентій Зизанії, Герасим Смотрицький, Петро Могила та ін.

Рушійною силою розвитку права епохи Відродження (XII–XVI ст.) став гуманізм як система поглядів на людину як найвищу цінність, яка наближається до рівня Бога. Філософія гуманізму протиставляла схоластичному світогляду епохи Середньовіччя культ свободи розуму. Мислителі епохи Відродження стверджували, що Бог наділив людину свободою волі, людина є творцем самої себе і своєї долі, а тому керує своєю поведінкою і є відповідальною за неї. Онтологічні проблеми для гуманістів відходять на другий план, а основним залишається вчення про людину, питання етики, моралі, вчення про істинне благородство та гідність людини [14].

Сформувалися два підходи до визначення місця Ренесансу в історії та філософії: бургхардська концепція (її автором є Якоб Бургхардт, який аналізував цю епоху як особливу, замкнену). Вчений ви-

значив, що цій епосі характерні такі риси, як індивідуалізм, секуляризація мислення й духовна емансипація особистості, культ мистецтв, ідея морального і політичного цинізму, реабілітація фізичної природи людини, відродження античної спадщини та ін.; представники іншого підходу — К. Бурдах, Й. Гейзинг, Ф. Мазе та ін. На думку Ф. Мазе, добу Відродження і середні віки не слід розділяти на два різні історичні періоди. Ренесанс зі своєю великою реставрацією Античності розглядався як завершальний етап епохи Середньовіччя [15, с. 80].

Візантійсько-слов'янська християнська філософія, що визначала зміст духовного життя попереднього періоду, поступово вичерпувала себе. Українські землі, які перебували під протекторатом Польщі, були залучені до міжнаціонального діалогу, нова культура органічно засвоювалася і трансформувалася на ґрунті вітчизняної культури. До середини XV ст. на Україні не існувало вищих навчальних закладів, тому чимало українських юнаків після закінчення місцевих шкіл продовжувало освіту в західноєвропейських університетах. За кордоном вони не лише отримували освіту, але й переймалися новими гуманістичними ідеями. Серед основних рис передренесансної думки на Україні виділяють критичне ставлення до ортодоксальних догматів християнства, звернення до реального життя людини, проголошення сили розуму, здатність пізнати сили та закони природи й поставити їх на службу людині. У розвитку ренесансних ідей на Україні виділяють три етапи: до середини XVI ст. — типологічно збігається з раннім італійським (суспільно-політична проблематика, питання етики й естетики); з другої половини XVI ст. — до початку XVII ст. — ранні гуманістичні ідеї у зв'язку з реформаційними, а також з ідеями візантійського Відродження; друга третина XVII ст. — початок XVIII ст. — комплекс гуманістичних ідей у значно меншому переплетенні з реформаційними (офіційно останні відкидалися) [15, с. 80].

Слід погодитись, що найвагоміший внесок українських гуманістів складають їхні здобутки в історії філософії, суспільно-політичних наук та етики. Історія розглядається ними не як реалізація наперед визначеного Божественного припису, а як людська дія. Гуманісти звеличували людину, трактували її як творця історії, проголошували рівною Богові. Властивий Середньовіччю фаталізм був відкинтий і поступився місцем історично зумовленим вчинкам людини, які стають активними суб'єктами дії. У працях українських мислителів утверджується ідея активності людини на засадах мудрості, розуму, знання та освіти. Як і представники західноєвропейського гуманізму, українські гуманісти зверталися до самосвідомості народу для виховання патріотичних почуттів, любові до Батьківщини. Патріотизм українських мислителів виявився у симпатіях до Вітчизни України-Русі, при цьому заперечувалось божественне походження влади й держави. Держава поставала як така, що дана не від Бога, а виникла внаслідок угоди між людьми, які слухаються обраного правителя добровільно. Українським гуманістам був близький принцип спільного блага народу, за яким патріотизм, служіння державі, суспільна активність ґрунтували-

ся на підпорядкуванні приватних інтересів спільному благу [16]. Вітчизняні гуманісти тієї доби одними з перших в Європі проголошували, що благо народу є найвищим законом і метою державної влади, а також розробляли ідею природного права, аргументованого вищим за людські закони, які при потребі можна змінювати.

У філософії епохи Реформації визначальне місце займала віра як спосіб спасіння душі та її прояв у концепції добродесної поведінки людини, що знайшло свій вияв у працях Мартіна Лютера, Ульриха Цвінглі, Томаса Мюнцера, Філіпа Меланхтона та Жана Кальвіна.

Реформація була знаковим етапом переходу від теологічної і корпоративної спрямованості права до його доктринально-теоретичного розуміння, формування юридичного світогляду і першим масовим проривом до правосвідомості. Декларована реформаторами свобода віри спричинила появу нових принципів інтелектуальної і моральної свободи людини на нових моральних і соціальних орієнтирах. Реформатори проголошували нові теологічні постулати, серед яких особисте ставлення кожної людини до Бога, можливість індивідуальних пошуків віри, священство всіх віруючих, абсурдність станового відокремлення священнослужителів від мирян [17]. Було проголошено невідчуженість прав і свобод людини, які сприймалися не через призму антично-римської правової традиції, а через антиавторитарний релігійний рух, що охопив Європу на початку XVI ст.

Розкол у католицькій церкві надав цьому громадському руху виключно релігійну форму, але ця форма змінила всю цілісність суспільного устрою. Протестантський дух став епохою поступового входження в еру тотальної капіталізації (соціалізації) свідомості і всієї системи суспільних відносин. Відмінною ознакою Реформації було й те, що вона, маючи у своїй основі релігійний рух, була зумовлена і Ренесансом з його діалектикою світського та християнського гуманізму, а своїм історичним результатом — епохою Просвітництва, справжньою духовною революцією у світській культурі, що піднялася на небувалу висоту завдяки бурхливому розвитку філософії, науки, мистецтва і світської моралі. Таким чином, протилежні, й навіть антагоністичні, сфери духовної культури вступили у взаємодію і змінили напрям розвитку не лише поведінки людини, а й всієї європейської цивілізації. Якщо дискурс Відродження в середовищі інтелігенції породжував різні форми релігійного скептицизму, культу розуму й духовного звільнення людини від ланцюгів догматичного мислення, то реформаційний імператив, що заперечував рафінованість гуманістичного підходу, відрізнявся прагненням до тотального ідейного панування і підпорядкування всіх сторін мирського життя жорстким революційно-релігійним нормам протестантської моралі [18, с. 9]. Саме з Реформацією пов'язують створення нових моделей поведінки, що спровокували розвиток буржуазних і соціалістичних відносин, становлення принципів ліберальної та соціальної демократії.

Ідеї християнського гуманізму та індивідуалізму, які приготували підґрунтя для Реформації, стали основою протестантського вчен-

ня і спричинили масовий соціальний рух, опозиційний феодализму та католицькій церкві. Це стало першим публічним проявом нових суспільних тенденцій, спрямованих на політичне й культурне звільнення людини. Протестантизм став наслідком кардинальної зміни усталеної системи ідей завдяки прогресу попередньої релігійно-філософської, етичної та правової думки. Значною мірою це пояснюється і тим, що католицька церква у XV–XVII ст.ст. зазнала значних змін, через які вступила в суперечність із раннім християнством. Католицизм створив розгалужену структуру, центральною ідеєю якої стало вчення про неможливість спасіння людини без допомоги церкви. Людина поставала як така, що не здатна власними зусиллями, добрими справами чи бездоганною поведінкою досягнути спасіння. Тому всупереч католицизмові центральним у протестантизмі стає принцип *sola fide* — однієї віри; були також поставлені під сумнів претензії церкви на керівну роль у духовному житті людини. Протестанти вважали, що спасіння досягається лише вірою, а сама віра — тільки в безпосередньому контакті із Всевишнім. Таким чином, церква виявилася зайвою у справі спасіння, зникла потреба посередництва між людиною і Богом. У протестантизмі добрі справи визнавались такими, що ніколи не замінять віри, оскільки «віра сама по собі є такою могутньою, що ніякі добрі справи не можуть з нею зрівнятися» [19].

Поведінка людини в суспільстві є складним антропо-соціальним феноменом, який детермінований низкою внутрішніх і зовнішніх факторів. Найважливішим засобом соціального регулювання поведінки людини є соціальні норми, за допомогою яких суспільство ставить перед людиною вимоги, якими вона повинна керуватись у своїй поведінці, які спрямовують, регулюють, контролюють та оцінюють поведінку людини. Нормальне соціальне буття людини є можливим коли вона, обираючи варіант поведінки, керується саме цими загально визначеними правилами, які ґрунтуються на соціальних цінностях, ідеалах суспільства.

Поведінка людини розглядається як зовнішньооб'єктивований прояв особистісних цінностей людини, які ґрунтуються на домінуючих у суспільстві соціальних цінностях та інтеріоризовані людиною у процесі соціалізації. Видовим явищем щодо неї є правова поведінка людини — зовнішньооб'єктивований прояв особистісних цінностей людини, які ґрунтуються на домінуючих у суспільстві правових цінностях і нормах та забезпечуються державним примусом.

Список використаних джерел

1. Сперанский В. И. Основания ответственности: методологический и праксиологический аспекты. Новосибирск : Изд-во СибГУТИ, 2003. 69 с.
2. Черенков М. М. Гуманізм та реформація: до логіки співвідношення. *Культура народів Причорномор'я*. 2005. № 57, Т. 2. С. 134–137.
3. Гречко П. К. Концептуальные модели истории. М. : Логос, 1995. 141 с.
4. Данилевский М. Я. Россия и Европа. М. : Книга, 1991. 576 с.

5. Штейн В. М. Гуань Цзы. М., 1959. *Институт восточных рукописей РАН*. URL : <https://goo.gl/3rkGDF>.
6. Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории. СПб. : Ювента, 1996. 480 с.
7. Иванова К. А. Конфліктність і толерантність становлення толерантних відносин в суспільстві. *Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка*. 2010. Вип. 52. С. 9–12.
8. Мамардашвили М. К. Сознание и цивилизация: тексты и беседы. М. : Логос, 2004. 271 с.
9. Ossowska M. Normy moralne w obronie godności. *Etyka*. 1969. Nr 5. S. 17–28.
10. Фурс В. Н. Осевое время. Новейший философский словарь. *Библиотека Гумер*. URL : <https://goo.gl/qcfJdr>.
11. Ханстантинов В. О. Цілі толерантності. *Грані. Політологія*. 2010. № 3 (71). С. 111–115.
12. Кальной И. И. Философия права. СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. 259 с.
13. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неокласичних інтерпретаціях. К.; Львів, 2003. 520 с.
14. Невзоров М. Ю. Гуманистическая направленность правовой культуры. *Научная электронная библиотека disserCat*. URL : <https://goo.gl/kV7Wcy>.
15. Печеранський І. «Образ людини» в українській філософії епохи Відродження XV–XVI ст. *Українознавство*. 2006. № 1. С. 79–84.
16. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. К. : Основи, 2000. 472 с.
17. Копієвська О. Р. Право як культурно-історичний феномен. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2010. № 4. С. 143–147. URL : <https://goo.gl/fHQRrEZ>.
18. Жукоцкий В. Д., Жукоцкая З. Р. Реформация как универсалия культуры: переключка эпох и поколений. *Русская Реформация XX века: статьи по культурологии советизма*. М. : Новый хронограф, 2008. С. 4–52.
19. Ігнат'єва О. С. Віросповідна сутність протестантизму як предмет релігієзнавчого дослідження. *Вісник Черкаського університету*. Сер. Філософія. 2009. Вип. 154. С. 110–117.

Надійшла до редакції 11.11.2018

Omelchuk, O. M. Theoretical and Legal Aspects of the Study of Human Behaviour

Philosophic-legal understanding of a person's behaviour is comprehended in the light of formation and development of philosophic-legal thought, in the context of different interpretations of a person's behaviour taking into consideration historic peculiarities of evolution of law. It is discovered that at different stages of historic development, society in a peculiar way came to regulation of a person's behaviour, consolidating it in social, in particular, in legal norms. Different socio-economic formations used different social norms in specific historical conditions, which corresponded to social, cultural, spiritual and economic development of a person and society of that time. Society created social norms as a means for normalization, regulation and assessment of a person's behaviour. Social norms have been reflecting relations of interaction and interdependence between people, represented in such a way that they directly influence their behaviour. The analysis of philosophic-legal views, social and legal norms of different societies, as well as the research of specificity of social systems allowed us to determine peculiarities of philosophic explanation of a person's behaviour at different stages of a society's development and the means of its regulation. Genesis of the concept of a person's behaviour is examined in the light of the linear approach as a succession of stages of historic development, which are stipulated by objective laws and conditions of social development, and also by social values and individual values of a person. A person's behaviour is examined as an exterior objective manifestation of individual values of a person, which are grounded on dominating in the society social values and which are made interior by a person in the process of socialization. Its aspectual phenomenon is a person's legal behaviour that is internally objective manifestation of a person's individual values, which are grounded on the dominating in the society legal values and norms, and which are guaranteed by the state coercion.

Keywords: *person's behaviour, person's legal behaviour, natural law, moral, positive law, social values, legal values, person's values.*

